

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.2.24>

SYSTEM GWARANCJI DZIEDZICZNYCH PRAW MAŁŻONKÓW

Yuliya Sus

aspirant Katedry Prawa Cywilnego i Postępowania

Wydziału Prawa Chmielnickiego Uniwersytetu Zarządzanie i Prawa imienia Leonida Yuzkova

(Chmielnicki, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-9733-3909

e-mail: yulia.sus@ukr.net

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu cech gwarancji dziedzicznych praw małżonków w ich interakcji systemowej. Podczas pisania artykułu zastosowano takie ogólne metody naukowe, jak metoda dialektyczna, systemowa i metoda abstrakcji, a także metody specjalnie prawne: formalno-prawne, porównawczo-prawne. Artykuł określa treść gwarancji praw dziedzicznych małżonków jako przewidzianych prawem cywilnym sposobów i środków zapewniających przestrzeganie i korzystanie z praw dziedzicznych małżonków. Opisano powiązanie gwarancji i takich zasad: nienaruszalności prawa własności prywatnej; pierwszeństwa praw innego właściciela we wspólnym majątku; zapewnienie wykonania woli właściciela w odniesieniu do zbycia nieruchomości; dobrowolność; pierwszeństwo praw dziedzicznych osób pozostających w zarejestrowanym małżeństwie; niemożność przyznania korzyści lub ograniczeń praw dziedzicznych w zależności od podstawy dziedziczenia; bezwarunkowość przyjęcia spadku. Określono specyfikę działalności gwarantów – poszczególnych podmiotów przyczyniających się do realizacji praw dziedzicznych małżonków. Zaproponowano klasyfikację gwarancji dziedzicznych praw małżonków na grupy według wspólnych cech.

Słowa kluczowe: gwarancje, prawa dziedziczne małżonków, realizacja praw dziedzicznych, zasady praw dziedzicznych, stosunki małżeńskie.

SYSTEM OF GUARANTEES OF INHERITANCE RIGHTS OF SPOUSES

Yuliya Sus

Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Procedure

Faculty of Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnytskyi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9733-3909

e-mail: yulia.sus@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of guarantees of hereditary rights of spouses in their systematic interaction. Such general scientific methods as dialectical, systematic method and method of abstraction were used, as well as special legal methods: formal-legal, comparative-legal were used within writing the article. The content of guarantees of inheritance rights of spouses is defined as ways and means provided by civil law to ensure the observance and usage of inheritance rights of spouses. In the article is described connection between guarantees and the following principles: inviolability of the right of private property; priority of the rights of another owner in the common property; ensuring the implementation of the will of the owner to dispose of the property; voluntariness; priority of inheritance rights of persons who are in a registered marriage; impossibility to provide advantages or restrictions of inheritance rights depending on the basis of inheritance; unconditionality of inheritance. Are determined the peculiarities of the activity of the guarantors – separate subjects that promote the realization of the inheritance rights of the spouses. The classification of guarantees of hereditary rights of spouses into groups on common grounds is offered.

Key words: guarantees, guarantors, inheritance rights of spouses, realization of inheritance rights, principles of inheritance rights, marital relations.

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ СПАДКОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ

Юлія Сусь

аспірант кафедри цивільного права та процесу

юридичного факультету Хмельницького університету

управління та права імені Леоніда Юзькова (Хмельницький, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9733-3909

e-mail: yulia.sus@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей гарантій спадкових прав подружжя в їх системній взаємодії. Під час написання статті було застосовано такі загальнонаукові методи, як діалектичний, системний метод та метод абстрагування, а також спеціально-юридичні методи (формально-юридичний, порівняльно-право-

вий). У статті визначено зміст гарантій спадкових прав подружжя як передбачених цивільним законом способів та засобів забезпечення дотримання і використання спадкових прав подружжя. Описано зв'язок гарантій та таких принципів: непорушності права приватної власності; пріоритетності прав іншого власника у спільному майні; забезпечення виконання волевиявлення власника щодо розпорядження майном; добровільності; пріоритету спадкових прав осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі; неможливості надання переваги чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування; безумовності прийняття спадщини. Визначено особливості діяльності гарантів – окремих суб'єктів, що сприяють реалізації спадкових прав подружжя. Запропоновано класифікацію гарантій спадкових прав подружжя на групи за спільними ознаками.

Ключові слова: гарантії, спадкові права подружжя, реалізація спадкових прав, принципи спадкових прав, шлюбні відносини.

Вступ. Одним з основних завдань держави є, безумовно, забезпечення належного здійснення прав і свобод людини та громадянина. Зазначене впливає зі змісту частини 2 статті 3 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (Конституція України, 1996).

Окрім конституційно закріплених положень, гарантованість прав і свобод людини залежить від багатьох чинників, таких як верховенство права та законність, демократизм у механізмі державної влади, наявність матеріальних ресурсів для забезпечення реалізації прав людини, рівень правової культури суб'єктів гарантованих прав та органів державної влади, невідворотність юридичної відповідальності за порушення права, належне виконання гарантими своїх функцій у сфері забезпечення прав людини, особливості поведінкової діяльності суб'єкта – носія прав та свобод, наявність системи контролю за дотриманням прав людини.

Усі ці та інші чинники впливають на реалізацію прав людини, стимулюючи механізм їх втілення в реальних суспільних відносинах, однак для того, щоб вказаний механізм був найбільш ефективним, необхідно досліджувати дієвість гарантій реалізації права та визначати методи її посилення.

Спадкові права подружжя як окремих об'єкт наукового дослідження не представлені в системному науковому аналізі, а тому важливого та актуального науково-практичного значення набуває вивчення тих факторів та засобів, які забезпечують реалізацію вказаних прав. При цьому варто зазначити, що окремі питання спадкування та спадкових прав подружжя досліджували Ю.О. Заїка, Х.З. Піцик, Л.К. Радзівська, З.В. Ромовська, Є.О. Рябоконт.

Метою цього дослідження є визначення системи гарантій спадкових прав подружжя в розрізі їхніх спільних та відмінних ознак. Досягненню вказаної мети сприятиме вирішення таких завдань: визначення взаємного впливу гарантій та принципів спадкового права, впорядкування та класифікації гарантій спадкових прав подружжя, визначення умов підвищення рівня гарантування спадкових прав подружжя.

Під час здійснення дослідження використовувались загальнонаукові **методи**, зокрема: діалектичний метод – у процесі дослідження змісту гарантій прав людини, системний – у процесі систематизації та класифікації гарантій спадкових прав подружжя, метод абстрагування – у процесі виокремлення ознак певних груп гарантій. Окрім того, в дослідженні застосовано також спеціально-юридичні методи наукового пізнання, зокрема: формально-юридичний – у процесі дослідженні правових базисів гарантій спадкових прав, порівняльно-правовий – у процесі зіставлення окремих гарантій.

Основна частина. Залежно від підходу різні науковці наповнюють термін «гарантії прав людини» різним змістом. Існує позиція, згідно з якою зміст гарантій прав та свобод людини і громадянина становлять умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення (Юридична енциклопедія, 1998: 555). З огляду на зміст запропонованого визначення, гарантії виконують функцію забезпечення реалізації та охорони прав людини.

Такий підхід знаходимо і в інших науковців, зокрема Ф.М. Рудинського, котрий під гарантіями пропонує розуміти умови реалізації та засоби захисту прав людини (Рудинський, 1983: 41). На думку М.В. Вітрука, гарантії прав і свобод людини – це умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію і надійну охорону (захист) для кожної людини (Витрук, 1979: 78). Принагідно зазначаємо, що ми не зовсім погоджуємося з позицією, що гарантії є засобами захисту прав. Більш вдалим, на нашу думку, видається зарахування гарантій до засобів охорони. Оскільки захист права має місце в разі його порушення, а якщо правопорушення відбулось, то гарантії прав людини не були ефективними. Призначенням гарантій є недопущення порушення права, тобто його охорона, – лише за таких умов можлива реалізація суб'єктивних прав. У процесі порушення права його реалізація унеможливується.

Суттю гарантій, на думку Н.М. Пархоменко, котру ми повністю поділяємо, є поєднання індивідуально-вольових та організаційно-владних дій щодо переведення прав особи зі сфери можливого в соціально-правову дійсність, що дає поняття соціально-юридичного механізму реалізації прав і свобод громадян (Пархоменко, 2010: 133). Отже, в процесі дії гарантій опосередковуються два аспекти: суб'єктивний, або вольовий, та об'єктивний, або організаційно-владний. Вольовий аспект забезпечує вчинення суб'єктом права дій, спрямованих на його реалізацію. Створення належних умов для реалізації суб'єктивного права органами державної влади, сприяння в здійсненні такої реалізації опосередковується організаційно-владним аспектом.

Д.М. Чечот визначає гарантії як економічні, політичні, ідеологічні та юридичні засоби, які забезпечують постійне вдосконалення змісту суб'єктивних прав та інтересів, їх реальне здійснення, а в разі

потреби – ефективний захист (Чечот, 1968: 45). Такого підходу в науковому розумінні змісту гарантій прав людини дотримувався і О.С. Мордовець, на думку котрого, зміст гарантій характеризують щонайменше три аспекти: пізнавальний дає змогу розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні відомості про соціальну і правову політику держави; ідеологічний використовується політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей усередині країни та за її межами; практичний визнає гарантії як інструментарій юриспруденції, передумови задоволення соціальних потреб особи. Гарантії – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, які забезпечують особі рівні можливості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів (Матузов, Малько, 1997: 275). Із зазначених визначень можемо дійти висновку, що гарантії – це термін узагальнений, оскільки вони поділяються на окремі групи, що мають свої особливості, зумовлені сферами та умовами їх виникнення (політична, економічна, правова сфери), в межах яких і відбувається забезпечення прав людини.

Що стосується гарантій спадкових прав подружжя, то їх існування зумовлено необхідністю забезпечення особливих груп прав – майнових та немайнових, що належали померлій особі, в процесі їх переходу від померлого власника до осіб, які, відповідно до законодавчо визначених підстав, мають право на їх отримання (спадкування за заповітом або за законом). Враховуючи вищевикладене, гарантії спадкових прав подружжя можемо визначити, з одного боку, як передбачені цивільним законом способи та засоби забезпечення дотримання та використання спадкових прав подружжя, створення умов для належної їх реалізації, сприяння недопущенню випадків порушення спадкових прав, а з іншого боку, як особливу, специфічну діяльність суб'єктів – носіїв відповідних прав та суб'єктів, що уповноважені державою сприяти забезпеченню здійснення такої діяльності.

Гарантії спадкових прав подружжя тісно взаємодіють із такими принципами: непорушності права приватної власності, пріоритетності прав іншого власника у спільному майні, забезпечення виконання волевиявлення власника щодо розпорядження майном, добровільності в питаннях набуття спадкових прав, пріоритету спадкових прав осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, неможливості надання переваг чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування, безумовності прийняття спадщини.

Принцип непорушності права приватної власності в контексті гарантій забезпечення спадкових прав подружжя розуміємо як недопустимість виключення майна, що на праві особистої приватної власності належить тому з подружжя, хто пережив померлого (майно, набуто до укладення шлюбу або під час перебування у шлюбі, однак таке, що, відповідно до закону, є особистою приватною власністю), до спадкової маси. Основна відповідальність за дотримання принципу непорушності права власності та належне виокремлення особистого майна іншого з подружжя зі спадкової маси покладена на нотаріуса. Водночас інший із подружжя зобов'язаний надати нотаріусу всі наявні в нього відомості та документи, що підтверджують його права власника конкретного майна, зокрема: шлюбний договір, договір про поділ майна тощо.

Принципом, що забезпечує непорушність права спільної власності, є принцип пріоритетності прав іншого власника в спільному майні, спрямований на збереження цілісності та неподільності майна, набутого подружжям у шлюбі, після смерті одного з них. Спадкоємці, які разом зі спадкодавцем були співвласниками майна, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі цього майна, в межах їхньої частки в спадщині, якщо це не порушує інтересів інших спадкоємців, що мають істотне значення (частина 2 статті 1279 ЦК України) (Цивільний кодекс України, 2003). Найчастіше спадкоємцем, котрий зі спадкодавцем спільно володів майном, є інший із подружжя, що пережив померлого, котрий разом із покійним придбав майно, доглядав та поліпшував його з метою подальшого використання для задоволення своїх потреб. Поділ же майна між усіма співвласниками може призвести до його знецінення, особливо коли йдеться про неподільні речі, та позбавляє усіх співвласників змоги належним чином таке майно використовувати. Саме тому в процесі здійснення спадкування слід виходити з презумпції першочерговості прав іншого власника в спільному майні: якщо спадкуванню підлягає майно, що належало на праві спільної сумісної власності померлому та іншому з подружжя, то варто спочатку розглянути можливість виділення такого майна повністю іншому співвласнику, а решті спадкоємців запропонувати майно, що за вартістю еквівалентне розміру їхніх часток у спадщині.

Іншим принципом, на підставі якого відбувається набуття другим із подружжя прав у порядку спадкування, є добровільність. Особа не може бути змушена до прийняття чи неприйняття спадщини після смерті чоловіка/дружини, такий правочин вчиняється виключно на добровільних засадах. У разі змушування того з подружжя, хто пережив померлого, до вчинення дій, спрямованих на набуття чи ненабуття спадкових прав шляхом обману чи застосування насильства, або під впливом тяжкої обставини такий правочин може бути визнаний недійсним.

Важливим принципом, що забезпечує належну реалізацію спадкових прав подружжя є принцип пріоритету спадкових прав осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Чинне вітчизняне законодавство значно ширшою палітрою спадкових прав наділяє осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, порівняно з тими, хто створив сімейний союз на підставі фактичних шлюбних відносин. Хоча, на нашу думку, спадкові права осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають бути розширені, вони все ж не можуть мати такого ж рівня гарантованості, як спадкові права подружжя. Перш за все це зумовлено відсутністю можливості здійснення зі сторони органів державної влади обліку таких відносин, фіксації зміни їх статусу, а отже, державі може бути просто не відомо про існування фактичних прав та обов'язків подружжя між особами, що не зареєстрували шлюб. Відсутні в органів державної влади в такому разі будуть також дані про наявність спільного майна в осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Що стосується гарантій безпосередньо спадкових прав подружжя крізь призму вітчизняного цивільного законодавства, то варто зазначити, що повним спектром спадкових прав наділене лише подружжя, тобто особи, що перебувають у зареєстрованих шлюбних відносинах. Усі інші форми співжиття осіб, такі як проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, здійснення церковного обряду укладення шлюбу, не є підставою для виникнення в суб'єктів спадкових прав подружжя.

Відповідно до засад Цивільного кодексу України, існує два види спадкування – за законом і за заповітом. Незалежно від того, за якою із зазначених підстав спадкує інший із подружжя, його спадкові права однаково гарантуються та забезпечуються, що опосередковано дією принципу неможливості надання переваг чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування. Як у разі спадкування за законом, так і в разі спадкування за заповітом нотаріус забезпечує схоронність частки іншого з подружжя в спільному майні шляхом її виділення і включення до спадкової маси лише «чистої» частки померлого. Окрім того, спадкування за законом встановлює для іншого з подружжя гарантію отримання спадкового майна, оскільки чоловік/дружина померлого належить до першої черги спадкоємців за законом. Щодо спадкування за заповітом, то подружжя наділене можливістю спільного розпорядження майном за життя обох із подружжя шляхом складення спільного заповіту або складення заповіту кожним із подружжя окремо стосовно належної йому частки в спільному майні. При цьому, навіть якщо спадкодавець не визначить іншого з подружжя спадкоємцем, такий має право на спадкування обов'язкової частки за наявності певних умов, що є гарантією забезпечення іншому з подружжя права на спадкування.

Ще однією гарантією, що впливає з принципу неможливості надання переваг чи обмежень спадкових прав залежно від підстави спадкування, є забезпечення іншому з подружжя можливості одночасного спадкування як за законом, так і за заповітом. При цьому спадкоємець може відмовитись від спадкування за однією підставою, однак реалізувати свої спадкові права за іншою підставою.

Варто зазначити ще один принцип реалізації спадкових прав подружжя – безумовності прийняття спадщини. Той із подружжя, хто пережив померлого, має право або прийняти спадщину з усіма її умовами та обтяженнями, або відмовитись від її прийняття взагалі. Не вважаємо порушенням цього принципу право особи прийняти спадщину за однією підставою (наприклад, за заповітом) та відмовитись від прийняття за іншою (наприклад, за законом): таке право слідує з існування одночасної можливості спадкування за різними підставами та недопустимості обмеження спадкових прав подружжя залежно від підстав спадкування.

З огляду на аналіз згаданих принципів можемо зазначити їх позитивний вплив на процес забезпечення та реалізації спадкових прав подружжя, в процесі якого охороняються майнові права окремих власників, здійснюється збереження об'єктів спільної власності, унеможливується виникнення переваг майнового характеру чи обмежень залежно від підстави спадкування тощо.

Значна кількість гарантій прав людини, що різняться між собою за змістом і специфікою впливу на спадкові права подружжя, зумовила перед наукою потребу в їх систематизації та класифікації. Найбільшого поширення дістав поділ гарантій прав людини на загальні та спеціальні, загальні ж своєю чергою поділяються на політичні, економічні, соціальні, духовні, культурні ідеологічні тощо, а до спеціальних зараховують правові гарантії.

Якщо більш детально проаналізувати аргументацію науковців щодо здійснення такого поділу, то варто виокремити кілька позицій. Зокрема, А.Н. Гайнетдинов зазначав, що юридичні гарантії, або правова забезпеченість, не є єдиним елементом системи гарантій прав людини, до якої обов'язково входять система економічних, політичних, духовних відносин, умов і факторів, без яких вимоги особи до суспільства мали б суто формальний характер. При цьому до загальних гарантій науковець зараховує політичні, економічні і духовні основи функціонування суспільства (Гайнетдинов, 2004: 21). Безумовно підтримуємо зазначену позицію, оскільки самої фіксації в праві або в законі певних правомочностей особи замало для їх реалізації, необхідною залежно від особливостей права є наявність інших передумов для правореалізації.

Система гарантування прав і свобод людини, на думку І.В. Ростовщикова, складається із загальних умов, а також юридичних та інших спеціальних засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – їх охорону. Зумовлено це таким: якщо у сфері прав та свобод громадян, їх охорони і здійснення розраховувати на існування відповідних загальних гарантій, не створюючи при цьому інших гарантій та не вживаючи інших додаткових заходів, це призведе до серйозних помилок, негативних наслідків, оскільки будь-які повноваження потребують юридичної підтримки (Ростовщиков, 1988: 50–58). Загальні умови забезпечують реалізацію прав людини в конкретному напрямі та не враховують індивідуальні особливості реалізації права, які можуть бути враховані в разі дії спеціальних гарантій.

У дослідженнях В.Ф. Погорілко гарантії прав людини поділяються також на дві основні групи: загально-суспільні (загальносоціальні) та юридичні. До загальносуспільних гарантій науковець зараховує політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, опосередковані відповідними суспільними системами – політичною, економічною, соціальною, культурною (духовною), – які склались і функціонують у нашому суспільстві (Погорілко, 1997: 41). Такий підхід щодо групи загальних гарантій висвітлив у своїх працях і М.В. Вітрук. До загальних гарантій науковець зараховує економічні, соціальні, духовні (до складу духовних входять ідеологічні гарантії); а також виділяє спеціальні – юридичні (вся система чинних правових норм); окрему групу гарантій, на думку вченого, становить організаційна робота державних органів та громадських організацій (Вітрук, 1985: 38–40).

Якщо визначати систему гарантій спадкових прав подружжя, то видається за доцільне класифікувати їх за ступенем впливу на реалізацію вказаних прав: гарантії, що опосередковано впливають на ефективність реалізації спадкових прав подружжя, до яких належать економічні, соціальні, культурні, меншою мірою політичні гарантії; гарантії, що безпосередньо визначають забезпеченість спадкових прав подружжя, – це юридичні гарантії, тобто правові норми, що закріплюють спрямованість ефективної реалізації досліджуваних прав.

Діяльність окремих суб'єктів, що сприяють реалізації спадкових прав подружжя – гарантів, на нашу думку, варто винести за межі класифікації гарантій таких прав. Гаранти забезпечення дотримання та реалізації спадкових прав – це спеціально уповноважені органи влади, посадові особи, окремі особи публічного права, які, відповідно до закону, наділені повноваженнями у сфері забезпечення реалізації та охорони прав людини загалом та спадкових прав подружжя зокрема.

До гарантів реалізації спадкових прав зараховуємо: по-перше, нотаріат як систему органів та посадових осіб, на які законом покладено функції опосередкування виконання волі померлого щодо розподілу належного йому за життя майна та майнових прав; по-друге, Міністерство юстиції України – орган виконавчої влади, що здійснює державну політику у сфері нотаріату; по-третє, органи судової влади, що наділені повноваженнями не лише вирішувати спори, що виникають у процесі забезпечення та реалізації спадкових прав подружжя, але й встановлювати юридичні факти, що мають значення для належного здійснення процесу спадкування; по-четверте, Президент України – як гаранта дотримання прав і свобод людини та громадянина; по-п'яте, Верховну Раду України – єдиний орган законодавчої влади, а отже, єдиний орган, наділений повноваженнями щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення спадкових прав подружжя; по-шосте, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – посадову особу, що здійснює контроль за дотриманням прав людини та захистом прав кожного; по-сьоме, правоохоронні органи, що забезпечують не лише притягнення до відповідальності винних осіб у разі вчинення правопорушення, але й здійснюють превентивні заходи з недопущення вчинення такого порушення.

Неоднозначним у науці є питання: чи може суспільство як своєрідне громадсько-політичне утворення гарантувати дотримання прав і свобод людини та громадянина, їх реалізацію? На думку І.Й. Магновського, ознаками суспільства є усвідомлення суспільством природності та первинності прав і свобод людини, здатність створювати умови для самовизначення, самореалізації особи, забезпечення її автономії і незалежності від будь-якого неправомірного втручання, спроможність суспільства брати участь у формуванні державних органів влади та управління, що забезпечують йому можливість виступати гарантом прав та свобод людини і громадянина (Магновський, 2003: 69). З погляду гарантування спадкових прав така позиція видається передчасною, оскільки суб'єктний склад конкретного спадкового правовідношення є чітко визначеним. Суспільство не має змоги здійснювати вплив на його зміст безпосередньо. Можемо лише визначити опосередкований вплив суспільства на окремих гарантів забезпечення прав людини, однак подальший вплив на спадкові права подружжя може бути здійснений лише визначеними вище гарантами.

Отже, система гарантій забезпечення спадкових прав подружжя в поєднанні з ефективною діяльністю гарантів (органів) реалізації таких прав створює базис для належного втілення в реальних суспільних відносинах спадкових прав подружжя, що визначені Цивільним кодексом.

Сприяє підвищенню рівня гарантування спадкових прав подружжя також може і посилення чинних або створення нових гарантій їх забезпечення. Однією з фундаментальних гарантій забезпечення дотримання, реалізації та охорони прав людини є закріплення таких прав у Конституції України. Ще Р. Давід зазначав, що конституція включає в себе комплекс правових норм, які закріплюють і гарантують основні свободи людини та обмежують свавілля влади (ЖофFRE–Спиноза, 1996: 260). Спадкові права подружжя не дістали свого закріплення в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, який присвячений конституційно-правовому регулюванню прав людини, однак це в жодному разі не применшує їх значимості та важливості забезпечення їх реалізації порівняно з іншими конституційними правами.

Перш за все, визначений у Конституції України перелік прав людини не вичерпний, тобто невключення до Конституції певного права не означає жодним чином, що визначення такого права на рівні звичайного закону применшує його значимість чи гарантованість. Повністю підтримуємо позицію О.В. Скрипнюка, котрий зазначив, що гарантії прав і свобод людини та громадянина, по-перше, завжди є конституційними, оскільки встановлені Конституцією та законами України, прийнятими на її виконання, по-друге, спрямовані на забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, по-третє, представлені системою різних загальних і спеціально-юридичних умов, засобів і механізмів реалізації прав людини та громадянина (Скрипнюк, 2009: 233). Отже, незалежно від того, в якому нормативному акті закріплене право та гарантії його реалізації, воно забезпечується на однаковому рівні з іншими правами дією загальних гарантій.

Водночас у процесі дослідження спадкових прав Ю.О. Заїка дійшов висновку, що право на спадщину необхідно закріпити в частині 5 статті 41 Конституції України (статті, що регламентує право власності), визначивши, що право на успадкування гарантується (Заїка, 2007: 13). Так науковець підкреслив тісний зв'язок спадкових прав із правом власності, що в жодному випадку нами не заперечується. Однак для того, щоб встановити необхідність закріплення спадкових прав в Основному Законі, спробуємо визначити, які додаткові гарантії забезпечення таких прав виникнуть у зв'язку з відповідними конституційними змінами.

Основний аргумент на користь конституційного закріплення спадкових прав полягає в тому, що норми Конституції є нормами прямої дії, а отже, особі забезпечується можливість звернення до суду з вимогою

щодо захисту її прав безпосередньо на підставі конституційних положень. Проте спадкові справа подружжя, які визначені Цивільним кодексом України, жодним чином не обмежені в можливості їх судового захисту. Жоден нормативний акт, жодне діяння особи приватного чи публічного права не може обмежувати чи скасовувати права людини, що закріплені в Конституції України та законах України.

Іншим аргументом, котрий може бути використаний на користь конституційного закріплення спадкових прав, є наявність спеціального гаранта дотримання конституційних норм – Конституційного Суду України. Будь-який закон, котрий суперечить Конституції України, може бути визнаний неконституційним. Однак, враховуючи загальний характер норми, що запропонована Ю.О. Заїкою щодо включення в Основний Закон, складно уявити, який закон може їй суперечити. Основним актом, який визначатиме спадкові права подружжя, навіть у разі внесення запропонованих змін до Конституції України, залишатиметься Цивільний кодекс України, а тому, на нашу думку, більш ефективним було б створення додаткових гарантій для забезпечення дотримання його норм та вдосконалення правового регулювання в кодексі спадкових прав подружжя.

Спадкові права за своєю суттю є цивільно-правовими, незалежно від того, в якому акті вони визначені. Вони виникають у сфері приватно-правових відносин, у них відсутній публічний елемент. Саме тому забезпечення спадкових прав подружжя будуть більш ефективно здійснювати гарантії, що існують у сфері приватного права. Враховуючи викладене, вважаємо, що закріплення в Основному Законі норм про гарантування спадкових прав не вплине суттєво на ефективність реалізації останніх.

З усієї сукупності гарантій прав людини основну функцію щодо забезпечення спадкових прав подружжя виконують юридичні гарантії, котрі можемо класифікувати залежно від сфери правового впливу: 1) гарантії збереження спадкового майна подружжя, до яких зараховуємо а) збереження спільного майна, б) збереження цілісності неподільних речей; 2) гарантії одного з подружжя у разі спадкування після смерті іншого: а) право на спадкування за законом осіб, що перебували в зареєстрованому шлюбі, після смерті одного з них; б) право на спадкування в порядку першої черги спадкоємців; в) право на спадкування одночасно за законом і за заповітом (за умови, що заповітом охоплено не все майно); г) право на обов'язкову частку за умови позбавлення заповідачем іншого з подружжя права на спадкування, г) добровільність набуття спадкових прав та право відмови від прийняття спадщини, е) право на спадкування за законом у разі визнання шлюбу недійсним, якщо особа не знала і не могла знати про недійсність шлюбу з померлим; д) право іншого з подружжя на використання майна, щодо якого було складено спільний заповіт подружжя; 3) гарантії спадкодавця, котрий перебував у шлюбі на момент смерті: а) гарантія таємниці заповіту, б) гарантія автентичності заповіту та виконання останньої волі померлого; в) право заповідати частку в спільному майні до її визначення та виділу в натурі; г) право заповідача позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, у тому числі й іншого з подружжя.

Кожна із зазначених груп гарантій відрізняється індивідуальними ознаками та виконує певні функції. Що стосується гарантій збереження спадкового майна подружжя, то їх виникнення зумовлене потребою в забезпеченні цілісності та цінності неподільних речей, набутих у власність спільною працею подружжя. Справедливим є забезпечення можливості іншому з подружжя використовувати майно, в яке ним разом із покійним було вкладено власні сили і кошти. Поділ неподільних речей зменшує їх вартість, саме тому іншому співвласнику, котрий пережив покійного, цілком справедливо забезпечується можливість володіння таким майном за умови наявності іншого майна в покійного, за рахунок якого задовольняються частки інших спадкоємців.

Істотну роль у системі гарантій спадкових прав подружжя відіграють гарантії одного з подружжя в разі спадкування після смерті іншого. По-перше, такі гарантії забезпечують змогу того з подружжя, хто пережив померлого, спадкувати за будь-яких умов, незалежно від наявності інших спадкоємців за законом, змісту заповіту або позбавлення спадкодавцем іншого з подружжя права на спадкування. По-друге, чи не найважливішою гарантією у разі спадкування за законом є захування дружини або чоловіка померлого до першої черги спадкоємців. Така гарантія діє лише за умови перебування вказаних осіб у зареєстрованих шлюбних відносинах.

Водночас не позбавлені певних гарантій особи, що перебували у фактичних шлюбних відносинах: вони мають право на спадкування за законом як спадкоємці четвертої черги, за умови спільного проживання з померлим.

По-третє, якщо інший із подружжя є непрацездатним, то йому гарантується право на обов'язкову частку в спадковому майні навіть за умови, що він позбавлений права спадкування або не включений до переліку спадкоємців за заповітом. Така гарантія створює непрацездатній вдові (або вдівцеві) здатність матеріально забезпечити себе у зв'язку з втратою годувальника – людини, на утриманні якої перебувала/–в.

Окрім того, включення вдови/вдівця до першої черги спадкоємців за законом забезпечує змогу спадкувати за двома підставами одночасно – за законом і за заповітом. Якщо в заповіті визначено розпорядження спадкодавця щодо частини його майна, то інше майно спадкуватиметься за законом. За такої умови, інший із подружжя є безумовним спадкоємцем, оскільки належить до першої черги спадкоємців. Наявність в іншого з подружжя права спадкувати одночасно за двома різними підставами гарантує йому змогу відмовитись від спадщини за кожною з підстав окремо. Ця гарантія забезпечує рівнозначне становище як спадкоємців за законом, так і спадкоємців за заповітом, незалежно від того, представлені такі спадкоємці однією особою чи різними людьми.

За життя обоє з подружжя можуть спільно здійснювати розпорядження майном у спосіб складення спільного заповіту. Таке розпорядження на випадок смерті одного з подружжя гарантує іншому можливість

використовувати майно, визначене заповітом. Вказана гарантія створює тому з подружжя, хто пережив померлого, можливість для збереження умов проживання, використання речей, що були набуті у шлюбі ним разом із покійним. Використання тим із подружжя, хто пережив померлого, майна, визначеного спільним заповітом, сприяє захисту права власності та забезпечує схоронність спадкового майна.

Гарантією ефективного процесу реалізації права є його добровільність та бажання настання наслідків такої реалізації. Щодо спадкових прав того з подружжя, хто пережив померлого, то прийняття спадщини чи відмова від неї повинні здійснюватися виключно на добровільних засадах, оскільки разом зі спадщиною до спадкоємців переходять не лише права, але й обов'язки померлого. Спадкоємець має здійснити вільний та свідомий вибір щодо того, чи бажає він отримувати спадщину, чи воліє відмовитись від неї.

Перебування осіб у зареєстрованому шлюбі забезпечує можливість фіксування моменту виникнення особистих сімейних та майнових відносин подружжя. Відповідно, реалізація права на спадкування одного з подружжя значною мірою залежить від точності такого фіксування.

Недійсність шлюбу унеможливує спадкування одним із подружжя після смерті іншого, оскільки особи, котрі уклали недійсний шлюб, в дійсності не бажали настання юридичних наслідків, пов'язаних зі створенням сім'ї. Однак якщо один із подружжя не знав і не міг знати, що його шлюб із померлим є недійсним, суд може визнати за такою особою право на спадкування після смерті іншого з подружжя. Встановлення цієї гарантії зумовлено тим, що особа, яка сприймала її відносини з померлим як шлюбні, вчиняла дії стосовно виконання прав та обов'язків подружжя, зокрема набуваючи майно у спільну власність, не може бути позбавлена права на спадкування після померлого лише на тій підставі, що для останнього такі відносини були фікцією.

Закон рівнозначно гарантує дотримання прав як спадкоємця, так і спадкодавця. Гарантією того, що майно, яке належало померлому за життя, буде справедливим чином розподілене між членами його сім'ї та родичами, є встановлена законодавством процедура спадкування за законом. Якщо особа з огляду на різні обставини за життя не склала заповіт, належне їй майно та майнові, а також особисті немайнові права будуть розподілені між спадкоємцями відповідно до законодавчо визначеної процедури.

У разі складення спадкодавцем заповіту його права також забезпечуються відповідною групою гарантій. До таких гарантій зараховуємо таємницю заповіту: ніхто, в тому числі і спадкодавець, не має права розголошувати факт складення заповіту та його зміст. До того ж заповіт підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, що є гарантією дійсності та свободи волевиявлення заповідача, відповідності змісту заповіту волі померлого, яка є обов'язковою до виконання та не може бути змінена, окрім випадків, встановлених законом. Вільне волевиявлення в процесі складення заповіту забезпечується також наданням спадкодавцеві змоги за власним бажанням позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, у тому числі й іншого з подружжя. Оскільки заповіт опосередковує розпорядження власника майна на випадок його смерті, такому власнику гарантується свобода та недопустимість обмеження його волевиявлення стосовно порядку передачі належного на праві власності майна у спадок.

Законом також забезпечується можливість спадкодавця визначити порядок спадкування його частки в спільному майні подружжя без її визначення та виділу в натурі. Вказана гарантія сприяє як схоронності та цілісності спільного майна подружжя, так і можливості розпорядження часткою в такому майні на випадок смерті одного зі співвласників. Отже, гарантії цілісності та неподільності спільного майна подружжя є універсальними, оскільки поширюють свою дію як на спадкоємця, що є співвласником майна, так і на спадкодавця.

Висновки. Узагальнюючи, варто зазначити, що гарантії спадкових прав подружжя – це, по-перше, передбачені цивільним законом способи та засоби забезпечення дотримання та використання спадкових прав подружжя, створення умов для належної їх реалізації, сприяння недопущенню випадків порушення спадкових прав, по-друге, це особлива, специфічна діяльність суб'єктів – носіїв відповідних прав та суб'єктів, що уповноважені державою сприяти забезпеченню здійснення такої діяльності.

Забезпечення спадкових прав подружжя здійснюється за посередництва дії системи гарантій та гарантів зазначених прав. Ними забезпечується безперешкодне використання спадкодавцем та спадкоємцем правомочностей, що слідує із належних їм спадкових прав подружжя. Гарантії спадкових прав подружжя діють за умови перебування осіб у зареєстрованому шлюбі та забезпечують справедливий розподіл майна та майнових, а також особистих немайнових прав між спадкоємцями незалежно від підстави спадкування, збереження цілісності неподільного майна, дотримання прав співвласників у разі спадкування спільного майна. Спадкові права подружжя гарантуються з огляду на дію цивільного закону, однак їх реалізація залежить не лише від ефективності гарантій, але й від поведінкових особливостей суб'єкта правореалізації.

Діяльність окремих суб'єктів, що сприяють реалізації спадкових прав подружжя – гарантів, на нашу думку, варто винести за межі класифікації гарантій таких прав. Гарантії забезпечення дотримання та реалізації спадкових прав – це спеціально уповноважені органи влади, посадові особи, окремі особи публічного права, які відповідно до закону наділені повноваженнями у сфері забезпечення реалізації та охорони прав людини загалом та спадкових прав подружжя зокрема.

Оскільки тема гарантій спадкових прав подружжя не в повному об'ємі досліджена та неґрунтовно представлена в доктрині права, закликаємо долучатись до дослідження цієї проблематики.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 року. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4801>.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Гол. редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1. 672 с.
3. Рудинский Ф.М. Гарантии конституционной свободы совести. *Советское государство и право*. 1983. № 7. С. 40–47.
4. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва : Наука, 1979. 229 с.
5. Пархоменко Н.М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 130–137.
6. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты. Ленинград : Изд. Ленинградского ун-та, 1968. 72 с.
7. Теория государства и права: курс лекций / под. ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва : Юристъ, 1997. 672 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435–IV. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5895>.
9. Гайнетдинов А.Н. Конституционные гарантии защиты прав и свобод граждан от неправомерных действий (бездействий) субъектов правоохранительной системы Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ростов-на-Дону, 2004. 23 с.
10. Ростовщиков И.В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР: вопросы теории. Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1988. 117 с.
11. Нова Конституція України: огляд, коментарі і текст Основного Закону / За ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Правова держава, 1997. 156 с.
12. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. Москва : Юрид. лит., 1985. 175 с.
13. Магновський І.І. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 221 с.
14. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози / пер. с фр. В.А. Туманов. Москва : Международные отношения, 1996. 398 с.
15. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права: академічне видання. Харків : Право, 2009. 468 с.
16. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 33 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4801> [In Ukrainian].
2. Shemshuchenko Y.S. (1998) Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]. K.: Ukr. entsyklopediia, 1998. T. 1. 672 p. [In Ukrainian].
3. Rudinskii F.M. (1983) Garantii konstitucionnoi svobody sovesti [Guarantees of Constitutional Freedom of Conscience]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. № 7. P. 40–47 [In Russian].
4. Vitruk N.V. (1979) Osnovy teorii pravovogo polozheniia lichnosti v sotcialisticheskom obshchestve [Fundamentals of the theory of the legal status of an individual in a socialist society]. M. : Nauka. 229 p. [In Russian].
5. Parkhomenko N.M. (2010) Harantii realizatsii prav i svobod liudyny i hromadianyna [Guarantees for the realization of human and civil rights and freedoms: problems of essence and content]. *Pravova derzhava*. 21. P. 130–137 [In Ukrainian].
6. Chechot D.M. (1968) Subektivnoe pravo i formy ego zashchity [Subjective law and forms of its protection]. Leningrad: Izd. Leningradskogo un-ta. 72 p. [In Russian].
7. Matuzov N.I., Malko A.V. (1997) Teoriia gosudarstva i prava: kurs lektcii [Theory of state and law: a course of lectures]. M. : Iurist, 1997. 672 p. [In Russian].
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (2003, January 16). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5895> [In Ukrainian].
9. Gainetdinov A.N. (2004) Konstitucionnye garantii zashchity prav i svobod grazhdan ot nepravomernykh deistvii (bezdeistvii) subektov pravookhranitelnoi sistemy Rossiiskoi Federatsii [Constitutional guarantees for the protection of the rights and freedoms of citizens from illegal actions (inaction) of the subjects of the law enforcement system of the Russian Federation]. Extended Abstract Of Candidate's Thesis. Rostov-na-Donu, 23 p. [In Russian].
10. Rostovshchikov I.V. (1988) Obespechenie prav i svobod lichnosti v SSSR: voprosy teorii [Ensuring the rights and freedoms of the individual in the USSR: theoretical questions]. Saratov: Izd. Saratovskogo un-ta, 1988. 117 p. [In Russian].
11. Pohorilko V.F. (1997) Nova Konstytutsiia Ukrainy: ohliad, komentari i tekst Osnovnoho Zakonu [The new Constitution of Ukraine: review, comments and text of the Basic Law]. K. : Pravova derzhava. 156 p. [In Ukrainian].
12. Vitruk N.V. (1985) Pravovoi status lichnosti v SSSR [The legal status of a person in the USSR]. M.: Iurid. lit. 175 p. [In Russian].
13. Mahnovskiy I.I. (2003) Harantii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v pravi Ukrainy (teoretyko-pravovyi aspekt) [Guarantees of human and civil rights and freedoms in the law of Ukraine (theoretical and legal aspect)] Candidate's Thesis. Kyiv. 221 p. [In Ukrainian].
14. David R., Zhoffre-Spinozi K. (1996) Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [The main legal systems of our time]. M. : Mezhdunarodnye otnosheniia. 398 p. [In Russian].
15. Skrypniuk O.V. (2009) Kurs suchasnoho konstytutsiinoho prava: akademichne vydannia [Course of modern constitutional law: academic publication]. Kh. : Pravo. 468 p. [In Ukrainian].
16. Zaika Yu.O. (2007) Stanovlennia i rozvytok spadkovoho prava v Ukraini [Formation and development of inheritance law in Ukraine]. Extended Abstract Of Candidate's Thesis. Kyiv, 33 p. [In Russian].